

ČESKÉ A SLOVENSKÉ LITERÁRNE VZŤAHY V 90. ROKOCH (POZNÁMKY O SÚČASNOSTI)

Viera Žemberová (Prešov)

I.

„[...] Avšak fakt je tiež, že **sme dve a nie jedno**. Ak by sme boli jedno, vytvorená by bola vzájomnosť. Sme dve jedného pôvodu, ale nie jednej povahy; každý máme svoje zvláštne vlohy a vlastnosti, svoj osobitný ráz. Túto dvojitosť chciet ignorovať alebo práve negovať, nevedlo by k zhode, lež iste k roztržke [...] „

Elena Maróthy Šoltéssová (1914)

„[...] Jiná vec je, že **obě kultúry (česká a slovenská) se vyvíjejí jaksí paralelně**, vedle sebe, obě společnosti o sobě málo vědí, je mezi nimi informační přehrada, kterou bude nutno ještě dlouho bourat[...] „

Milan Jungmann (1991)

Naše pracovné poznámky majú zámer zorientovať sa v niektorých nám dostupných kontaktoch slovenskej a českej literatúry, dôslednejšie literárnej vedy v deväťdesiatych rokoch, ktoré dostali svoje vyjadrenie v knižných prácach alebo v spoločných vedeckých rokovaniach od roku 1990. Azda bude potrebné na počiatku naznačiť aj to, že zásadná iniciatíva v tomto desaťročí zostala prevažne v rukách českých literárnych vedcov (za výnimku označujeme prešovské medzinárodné rokovanie *Pavol Jozef Šafárik a slavistika* v roku 1995), ktorí i týmto spôsobom zo „vzťahov, vzájomnosti, kontextu, spolužitia“ prijali za kontinuitu komunikácie vo vede podložie „svetovej literatúry“ (D. Ďurišin, 1992) a „medziliterárneho spoločenstva slovanských literatúr“ ako jej osobitného medziliterárneho spoločenstva (D. Ďurišin, 1992). Podložie svetovej literatúry aktualizovalo

v zmenených podmienkach bipolárneho vzťahu pre slovenskú a českú literatúru úlohu zhodnotiť a precizovať svoje polohy „kvalitatívne nového vývinového momentu“ (D. Ďurišin, 1992, s. 131), s ktorým súvisí aj nová kvalita rozvíjania „vlastného vývinového kontextu“ od začiatku desaťročia, a zvlášť od roku 1993 (D. Ďurišin, 1992, s. 132).

Na začiatku osemdesiatych rokov obnovili v teórii výskumu vzťahu českej a slovenskej literatúry až latentnú a dovtedy náležite aj (nerešpektovanie práve „vlastného vývinového kontextu“) nerealizovanú ponuku (ukázalo sa, že ide o najbližšiu úlohu v osemdesiatych rokoch pre ústavy literatúry v Bratislave a Prahe) na spracovanie spoločných dejín literatúry tak, aby ani jedna nebola doplnkom druhej (H. Hrzalová, Smolenice 1980). Zámer z vyslovenej úlohy po vydavateľský čin zosúladiť, predovšetkým do vývinového a príčinného reťazca, **Karol Rosenbaum** v nateraz ojedinelom a aj pozabúdanom knižnom heuristicko-interpretáčnom a politicko-spoločenskom projekte *Vzťahy slovenskej a českej literatúry v 19. a 20. storočí* (1989). V tom istom desaťročí, ale až na jeho konci, sa v praxi vzťahov českej a slovenskej literatúry ohlásili naliehavo, ba až razantne politické a spoločenské „prelomy“ ako názor strednej generácie slovenských literárnych vedcov. Tí sa odvolávali na čepanovskú tézu o latentnej kríze v národnej literatúre ako o „príkrovovej stavbe“, v ktorej sa „presúvajú celé komplexy vrstiev“ (O. Čepan, 1992, 7–14). Analýzu genézy a priebehu krízy v slovenskej literatúre od sedemdesiatych rokov predložili **Peter Zajac** s **Evou Jencíkovou** na jubilejnej konferencii o československej štátnosti a literatúre (Smolenice 1988), kde sa jav spoločného štátu interpretoval v súlade s objektívnym historickým kontextom, pretože: „Ide o to, že nový štát sa zrodil po aktivizácii najužších vzťahov obidvoch národov, že tieto vzťahy reprezentovali obidve národné kultúry, že tvorili pre vznik spoločného štátu ideovú bázu“ (K. Rosenbaum, s. 2). S odstupom času sa Peter Zajac vrátil v dôvetku k tektonike literatúry a literárneho života po osemdesiatych rokoch, a pre neho: „Deväťdesiate roky znamenajú v slovenskej literatúre na jednej strane diskontinuitu, pretržitosť voči celému systému hodnôt, ktorý sa budoval ako lievik socialistickej kultúry viac ako štyridsať rokov a spätne bol literárnovedne umelo rekonštruovaný aj pre medzivojnovú literatúru, čím ju celkom interpretačne zdeštruoval, no zároveň konti-

nuitu, trvanie voči procesom, otvárajúcim sa v druhej polovici osemdesiatych rokov“ (P. Zajac, 1997, s. 12).

Do praxe kultivovania a komunikácie českej a slovenskej literárnej vedy patrí aj cyklus vedeckých konferencií Bezručova Opava, v ktorom literárnovednou témou dominovali do konca osemdesiatych rokov záujmy českej literatúry. Problémy literárnovedného komparatívneho výskumu sa po sústredení sa na druhové a žánrové bloky presunuli na historické kontexty literatúry v spoločensko-politickom periodizačnom priereze: 1945–1948 (1991), 1948–1956 (1992), potom do javových výpovedí národnej literárnej histórie: časopis Květen a jeho doba (1993), do univerza literárnovednej komunikácie: literatúra v literatúre (1994), do politického kontextu vo vývine národnej literatúry od 70. rokov: normy normalizácie (1995) a vyvrcholili diagnózou literárneho života a literárnej atmosféry: česká a slovenská literatúra dnes (1996).

II.

„[...] **Česká a slovenská literatúra dnes** [...] *Jejich reintegrace, tzn. rekonstrukce společného literárního povědomí spjatá s hodnotovým převrstvením interpretační tradice, se stala prvním z dominantních procesů českého a slovenského literárního života devadesátých let. Druhým okamžitá obnova bipolarity literárního systému, v jehož rámci se vedle umělecké literatury znovu plně etablovalo centrum populární beletrie. Třetím velkým společným procesem, jehož kořeny na rozdíl od prvních dvou sahají daleko za hranice někdejšího koceptu socialistické literatury, je decentralizace a marginalizace literárního života i literárního textu, na Slovensku (na rozdíl od Čechů) zároveň opouštěná znovuzrozením okruhu státně reprezentativní tvorby*“.

Pavel Janáček (1997)

Na udalosti roku 1989 pohotovo zareagovala slovenská meto-
dická a pedagogická prax spoločne s literárnou históriou tak, že
ponúkla literárnej výchove na školách a širokej kultúrnej verej-
nosti dve nie totožné vydania publikácie so spoločným názvom
Biele miesta v slovenskej literatúre (J. Hvišč a kol., 1991). Au-
torský tím publikácie, popri portrétoch a ukázkach z tvorby
autorov emigrácie zo štyridsiatych a šesťdesiatych rokov
(J. Hvišč, V. Marčok), poskytol aj rekonštrukčné a reinterpre-

tačné literárnohistorické projekty vývinu národnej literatúry v rokoch 1918–1938 (V. Marčok), 1939–1945 (M. Bátorová), obnaženie deformácie literárnovedného výkladu literatúry po roku 1945 (V. Marčok), náčrt historického kontextu poetiky katolíckej moderny (M. Bátorová) a poznanie o slovenskom povojnovom exile ako kultúrnom jave (V. Petřík), čím literárni historici revidovali a prekračovali informačné možnosti používaných učebníc literárnej výchovy a sčasti aj viaceré vydania pedagogických dejín národnej literatúry vydané po roku 1945. Vydanie Bielych miest ako populárnonáučnej publikácie ohlásilo návrat až účelového výskumu genézy národnej literatúry, obzvlášť v 9. stor., 19. stor. a 20. stor. Paralelne s tým sa otvárajú otázky a odpovede o jestvovaní aj kontexte slovenskej literatúry na Slovensku a v zahraničí, čím sa, nazdávame sa, oslabil aj záujem o ďalší programový výskum „kontaktov, vzťahov“ s českou literatúrou, povedzme, v priestore slovenskej literárnej vedy (za výnimku, ktorá potvrdzuje pravidlo, treba označiť monografickú prácu J. Nemcovej Textové a kontextové súvislosti českej a slovenskej prózy v 19. stor., 1995). V tomto stave „veci“, o ktorej premýšľame, sa mnoho nezmenilo ani po tieto dni a do úzadia záujmu sa dostala aj otázka umeleckého prekladu, lebo česká kniha žije svoj prirodzený kultúrny život na slovenskom knižnom trhu.

Napokon práve v tejto súvislosti stojí za to upozorniť na nový hodnotiaci a kontextový prístup k javu, miestu a komunikácii exilovej slovenskej literatúry s pôvodnou slovenskou literatúrou, na čo upozornil **Braňo Hochel** (1997, s. 39–42). Obnovuje, pre nediferencovaný prístup súčasnej kultúrnej praxe k osobnostiam exilovej literatúry (M. Kukučín — VHV) a ich miestu v národnej literatúre (zvnútra — zvonku, začlenenie — nezačlenenie), otázku azda fundamentálnu: „Čo je národná literatúra, alebo čo nám poskytuje korektné argumenty, aby sme literárne dielo zahrnuli do rámca národnej kultúry“ (B. Hochel, s. 40). Odpoveď našiel B. Hochel v jazyku a biografických dátach autora, lenže: „Exiloví spisovatelia komunikujú so svojou materinskou kultúrou intencionálne alebo neintencionálne. Politický exil posledných dekád to robil nesporne intencionálne. Spisovatelia v exile sa cítili byť subkultúrou kultúry svojho pôvodu, alebo subkultúrou svojej materinskej kultúry. Exilová tvorba bola súčasťou ideologickej alternatívy literatúry. Nie je zaiste náhodou, že v exilovej a disidentskej literatúre nachádzame rovnaké základné znaky [...]“

(s. 41) a pokračuje, tými sú: „samčnosť“, „fragmentárnosť“ a prirátava aj „štylistickú a kompozičnú nedbanlivosť“ (s. 41). Hochel však neobišiel azda podstatnejšiu časť problému exilová literatúra v domácom kultúrnom kontexte po roku 1990, jej prítomnosť v recepcnej časti života umeleckého diela, hoci pokusy na ich spoločné (celok a časť) mechanické vnášanie do historického vývinu národnej literatúry sa spontánne, príležitostne objavujú. Pritom upozorňuje aj Hochel na to, že sa tak môže dosiahnuť pravý opak pôvodného zámeru práve vtedy, keď sa nebudú rešpektovať zákonitosti a špecifiká slovenskej národnej literatúry (hodnotenie artistnosti textu), ktorý vyvolá nesúrodosť umeleckých hodnôt (domáce — zahraničné slovenské literárne dielo; spontánne prijatie Hronského diela aj po roku 1990). O tomto probléme sa vie, hovorí sa o ňom, všeličo o ňom napovedá aj recepcia exilovej literatúry na Slovensku od roku 1990. Prístup „sentimentálny“ a „politický“ sú účelové a aj krátkodoché, o tom sa napokon už všeličo vie práve z praxe literárnej výchovy, vydavateľských programov, osvetových literárnych aktivít, pretože vôľou a rečnením sa nedá udržať to, čo sa nepresadí svojím estetickým, umeleckým prístupom (Hochel, 41–42). Napokon čas Hronského v literárnej vede (konferencie 1991, 1995), aj v recepcii pretrváva svojou umeleckou hodnotou a nie vôľou jeho konzervatívne národne orientovaných, možno iba účelových, vykladačov. Na diele Hronského sa prejavuje prítomnosť a pôsobenie zdravého kultúrneho aj hodnotiaceho úsudku a výberu v „mechanizmoch“ literárneho života desaťročia.

Slovenská zamlčovaná, exilová a samizdatová literatúra ako paralelné javy situácie a „života“ aj českej literatúry a jej kultúrnych skúseností sa stretli pri koncipovaní, v čase svojho vzniku, cenných, obsažných „informatívnych“ publikácií vo viacerých vydaniach *Česká a slovenská literatúra v exilu a samizdatu* z výskumu tímu olomouckých vysokoškolských pedagógov (kol. aut., 1991, **L. Machala a kol.**, 1991). V tomto zámere napomôcť informáciami slovenskému literárnemu životu na začiatku deväťdesiatych rokov a súčasne obohatiť o nové poznanie českú kultúrnu a vzdelávaciu prax, pokračovali sondou do slovenskej neoficiálnej literatúry pracovníčky Státní vědecké knihovny v Brne a vydali súbor *Dominik Tatarka a ti druzi*. Informace o umlčované a zamlčované slovenské literatúre s dvadsiatimi štyrmi portrétmi spontánne vybraných autorov (**D. Perstická,**

L. Přerostová, 1991). Mapovať to, čo zostávalo mimo oficiálny prúd literatúry, literárnej vedy a literárneho života pokračuje, a nateraz aj vrcholí, v *Průvodci po nových jménech české poezie a prózy 1990–1995* z výskumu Lubomíra Machalu (1996). Do tejto publikácie sa zo slovenskej literatúry dostali D. Tatarka, P. Zajac, M. M. Šimečka.

Po náčrte kontextu a po pracovných portrétoch osobností českej a slovenskej literatúry mimo oficiálny literárny život z dielne olomouckého tímu, brnianske pracovníčky už mravne rozlišujú sémantiku a obsahy pojmov umlčovaná a zamlčovaná literatúra, autor, čomu napomôže aj cenná štúdia **Jozefa Bžocha**: *Náčrt dějin slovenské literatury 1945–1990*, ktorá zaväzí svojím literárnohistorickým názorom na periodizovanie slovenského literárneho vývinu po druhej svetovej vojne a stáva sa tak aj pandantom Marčokovho výkladu v Bielych miestach. Periodizácia patrila medzi aktuálne problémy literárnovedného výskumu aj do konca osemdesiatych rokov, kde sa na pôde ústavu vyrovnávali s periodizáciou literatúry po roku 1945 pri príprave akademických dejín literatúry, viackrát i v odborných časopisoch (**M. Bakoš, M. Tomčík, S. Šmatlák, P. Zajac**), ale Bžochov postoj k hodnoteniu a hodnotám vnútorného vývinu národnej literatúry zostal radikálny: uvažuje o periódach 1945–1948, 1948–1968: „Rokem 1948 se začal i úpadek slovenského písemnictví“ (s. 17) a 1968–1990: „Normalizace znamenala nejprve vyloučení nebo likvidaci nepohodlných a lámání charakterů slabých“ (s. 23).

Na akademickej pôde novovzniknutej Slezskej univerzity vydali antológiu slovenskej poézie a prózy 1945 — 1990 pod názvom *Nová slovenská literatura* (**M. Písková — L. Soldán, 1994**). Ide o dlhoročných pracovníkov vo výskume slovenskej literatúry na českých pracoviskách, preto táto publikácia, hoci ide o rok 1994 jej vydania, ešte aj dnes znepokojuje. Aj keby sme obišli skutočnosť, že antológia sa „správa“ ako príručka textov pre recitátorov, nie je opatrená nijakým literárnovedným exkurzom, nemožno sa tak zachovať voči jej názvu: nová slovenská literatúra a voči tomu, čo vo svojom „obsahu“ skutočne ponúka. Za rozpravu stojí pochopenie literárnohistorického významu celku národnej literatúry aj s jeho metódami, ale aj rešpektovanie elementárnych poznatkov o slovenskej literatúre, ktoré vyvolávajú rozpaky pri rozčlenení antológie na časť: „Tzv. oficiálně

vydaná literatúra“, kde je Pavel Gašpar Hlbina (!), Ctibor Štítnický a vývin literatúry sa zastavil pri M. Chudobovi, potom nasleduje časť „b) próza“, kde sa nájde miesto pre V. Clementisa a od polovice sedemdesiatych rokov próze sa nevenujúceho V. Mináča, ale niet tam zmienky o V. Šikulovi, D. Mitanovi, J. Johanidesovi, D. Dušekovi, K. Horákovi, o prozaičkách a i., v treťom bloku „c) z literárnej vedy“ sa pozornosť ušla len A. Matuškov, E. Jenčíkovej a P. Zajacovi, v II. kapitole „Literatúra samizdatová“ sa nerozlišuje účinkovanie M. Kusého, ktorý sa dostal do umeleckej spisby a ani pôsobenie M. Piusa, ktorý po celý čas publikoval pod pseudonymom Pavol Stano a rovnako rozpačitá je aj III. kapitola „Literatúra exilová“, kde sa medzi emigrantov po roku 1945 bez zachvenia dostali L. Mňačko a H. Ponická (!). Slovo na zamyslenie si žiada aj „Výběrová bibliografie“, ktorá je v napätí s obsahom antológie. A pritom by sa tejto situácii bolo dalo predísť, keby odborníci, akými kolegovia M. Písková a L. Soldán isto sú, boli svoju prácu obslúžili kvalitným literárnovedným exkurzom do historického a kritického „priestoru“, ako naznačili, novej slovenskej literatúry, alebo aspoň naznačili kľúč a kritériá, akými komponovali svoju antológiu v roku 1994.

Kam asi smeruje seriózna literárna veda na českej strane, keď chce uvažovať a recipovať slovenský literárny priestor od začiatku deväťdesiatych rokov, naznačuje zaujímavý interpretačný. kritický aj hodnotiaci prístup **Emila Charousa** v kolektívnej publikácii *Přehledné dějiny literatury III.* (1997). Práca je venovaná dejinám českej a svetovej literatúry, ale kapitola o slovenskej literatúre nie je kompozične včlenená do bloku svetová literatúra, dostala svoje miesto hneď po českej literatúre. Najskôr pôjde o „prestupovú stanicu“, akým smerom a kam, o tom rozhodne prax a teória vzájomnej slovenskej a českej literárnovednej komunikácie.

Emil Charous, dlhoročný intímny znalec slovenskej literatúry, si v role literárneho vedca počínal vo svojej sonde do rokov 1945–1996 profesionálne a poznávaco, aj etikou svojho výkladu objektívne. Až sa nazdávame, že určil možný a efektívny interpretačný aj výkladový postup, ako poznávať a prenikať do toho, čo sa zmenou vonkajších súvislostí dostalo z doterajšieho vnútorného kontaktu českej a slovenskej literatúry (pamäť, minulosť) v jej vývinovom pohybe paralelných procesov formovania sa

samostatnej národnej duchovnej identity (subjektívnosť, prítomnosť, budúcnosť). Na výklade E. Charousa zaujme korektné reflektovanie zložitého dejinného, politického a estetického prvku vo vzájomnom vzťahu českej a slovenskej kultúry (kapitola Rámec obrazu, s. 178–179) ako metodologické východisko, po ktorom komunikácia „musí“ v literárnej vede na obidvoch stranách, verme tomu, efektívne pokračovať. Teda ako paralelný, samostatný pohyb po tom, keď sa dejinami korigovaný „dvojdomy“ vzťah ukončil, a ony sa (obidve) prirodzene otvárajú spoločným záujmom: umožňujú to ich jazyky, tektonika vzájomnej dejinnej pamäti a, verme tomu, nerozdelí ich budúcnosť. V kultúre, literatúre a literárnej vede, ako naznačujú deväťdesiate roky, niet na tieto obavy, ako sme načrtli, opodstatnenie. Kontakty, výskum a komunikácia v literárnej vede prostredníctvom pracovísk akadémií a vysokých škôl na obidvoch stranách prirodzene pokračuje aj v nových spoločenských podmienkach. Napokon je o čom navzájom a spoločne premýšľať.

Literatúra:

- Burian, V. — Galík, J. — Machala, L. — Podivínský, M. — Schneider J.: Česká a slovenská literatúra v exilu a samizdatu. Informatorium pro učitele, studenty i laiky. Red. L. Machala. 1. vyd. Olomouc, Hanácke noviny 1991.
- Čepan, O.: Literárne bagately. 2. nezmenené vydanie. Bratislava, ARCHA 1992.
- Česká a slovenská literatúra dnes. Sborník referátů z literárněvědné konference 39. Bezručovy Opavy (16.-18. 9. 1996). Red. P. Janáček. 1. vyd. Praha — Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Slezská univerzita 1997. Peter Zajac: Skica o slovenskej literatúre deväťdesiatych rokov, s. 9–17.
- Československá štátnosť a literatúra I., II. Zborník referátov z konferencie. Red. V. Petřík. Bratislava, Literárnovedný ústav Slovenskej akadémie vied Bratislava, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV Praha 1989 (príspevky K. Rosenbaum, P. Zajac — E. Jenčíková).
- Dominik Tatarka a ti druzí. Informace o umlčované a zamlčované slovenské literatuře. Zprac. D. Perstická, L. Přerostová. Brno, Státní vědecká knihovna 1991.
- Đurišin, D.: Čo je svetová literatúra? 1. vyd. Bratislava, Obzor 1992.
- Đurišin, D. a kol.: Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5. Slovanské literatúry. Venované 11. medzinárodnému kongresu slavistov

- v Bratislava. 1. vyd. Bratislava, Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied 1992.
- Hochel, B.: Exilová literatúra: sentiment, politika, umenie. Dilema. Spoločensko-kultúrny mesačník, 1, 1997, júl.
- Hvišč, J. — Marčok, V.- Bátorová, M. — Petřík, V.: Biele miesta v slovenskej literatúre. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991.
- Charous, E.: Slovenská literatúra v letech 1945–1996. In: Přehledné dějiny literatury III. Dějiny české a světové literatury od roku 1945 do současnosti. 1. vyd. Praha, SPN — pedagogické nakladatelství 1997, s. 178–194.
- Machala, L. a kol.: Česká a slovenská literatúra v exilu a samizdatu. 2. vyd. Olomouc, Rektorát Univerzity Palackého v Olomouci 1991.
- Machala, L.: Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990–1995. 1. vyd. Olomouc, Rubico 1996.
- Písková, M. — Soldán, L.: Nová slovenská literatúra. Antologie poezie a prózy z let 1945–1990. Opava, Slezská univerzita. Filozoficko-přírodovědná fakulta 1994.